

BRANKO FUČIĆ

GRDOSELSKI ULOMAK
PRILOG KULTURNOJ GEOGRAFIJI ISTARSKOG
GLAGOLIZMA

UVOD I PROBLEMATIKA

Pet topografskih karata Istarskog poluotoka (table I–V), na kojima su prema do danas poznatim i utvrđenim podacima zabilježena ona mjesta, gdje su nastajali ili gdje su bili u upotrebi glagoljski spomenici (natpisi i rukopisi) ili gdje je izvorima utvrđena prisutnost glagoljaškog popa, žakna, notara ili pisara – kao nosioca glagoljske pismenosti – tih pet topografskih karata pokazuje, što se može zasada pozitivno uglaviti o prostornom protezanju glagoljice u Istri u redosljedu stoljeća.

Nas ovdje zanima *geografija* glagoljice u Istri, pa se obaziremo samo na materijalno svjedočanstvo spomenika, kojima je utvrđena lokalizacija postanka ili upotrebe u naseljima Istarskog poluotoka i na utvrđenu prisutnost čovjeka, koji se tim pismom služi. Dosljedno tome u ovim topografskim prikazima nismo se mogli poslužiti onim sačuvanim istarskim spomenicima, kojima nedostaje podatak o užoj lokalizaciji unutar Poluotoka,¹ a kako nas interesira glagoljsko pismo, izvan okvira našeg razmatranja nalazi se i upotreba latinicom pisanog »ščaveta« u liturgiji istarskih župa, a i ostala hrvatska pismenost na latiničkom alfabetu u prošlosti Istre, ma da se može reći, da na istarskom tlu i »ščavet« i pismenost na hrvatskom jeziku prije Preporoda u XIX. stoljeću u principu pretpostavljaju glagoljsku tradiciju.

Kad promotrimo ovako izlučene dosada utvrđene topografske i hronološke podatke o glagolizmu na Istarskom poluotoku, utvrdit ćemo, da se najstariji glagoljski spomenik, kome je postanak lokaliziran na Poluotoku, nalazi u Plominu.² Taj se rani spomenik, međutim, svojim perifernim položajem na istočnoj istarskoj obali (u Liburniji) može uklopiti i u jednu drugu kulturno-geografsku cjelinu, u glagoljašku regiju kvarnerskog basena. Tako, u stvari, na temelju dosadašnjih podataka ne bismo imali materijalnih indicija o glagoljici u unutrašnjoj Istri sve do XIII. stoljeća,³ no i tada nam još ti podaci pouzdano ne govore, da li su ti spomenici – a to su redom fragmenti kodeksa – u to vrijeme u Istri i nastali ili barem, da li su već u to vrijeme bili u

¹ To su rukopisi, za koje znamo da su bili nađeni negdje u Istri, ali ne znamo potanje, u kojem mjestu Istre. Vidi bilješku 12.

² B. Fučić, Izvještaj o putu po Istri 1949. godine. Ljetopis Jugoslavenske akademije, knj. 57., str. 79–85.

³ Od sačuvanih spomenika (fragmenata kodeksa), kojima se najvjerojatnijim nalazištem može smatrati Istra, najstariji se – prema dosadašnjim obradama – datiraju XIII. stoljećem. Vidi: I. Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija Starine XXXIII., str. 113., br. 14(10), str. 128., br. 46(42). Tim se spomenicima pridružuje »Ljubljanski homilijar« (vidi

Istri u upotrebi, ili su i oni – kako se to može utvrditi za neke rukopise iz kasnijih stoljeća – bili importirani iz drugih hrvatskih glagoljaških krajeva u Istru.⁴

Prvi spomenik poslije Plominskog natpisa, direktno datiran a postankom vezan uz jedno istarsko mjesto, izranja iz sačuvanog fonda istarske glagoljske baštine tek koncem XIV. stoljeća. To je takozv. brevijar Vida Omišljana, što ga je godine 1396. počeo pisati Vid iz Omišlja za potrebe klera u Roču.⁵ No s tim smo spomenikom već nadomak XV. stoljeću, u kome fond istarskih glagoljskih spomenika konstantno raste (tabla II) i od toga se doba može u Istri pratiti kontinuirani život glagoljice u vremenu i prostoru te promatrati, kako ona postizava svoj najveći kvantitativni i geografski opseg u XVI. stoljeću (tabla III), kako uzmiče u XVII. stoljeću (tabla IV) i konačno, kako zamire i iščezava s Istarskog poluotoka u XVIII. stoljeću (tabla V).

Dok nam je, dakle, kulturnogeografska slika istarskog glagolizma XV. i kasnijih stoljeća u svojim osnovnim linijama jasna, mnogo nam je teže ocrtati dokumentiranu kulturnogeografsku sliku istarskog glagolizma prije XV. stoljeća. Razlog je tome, što o glagoljici u Istri toga vremena nemamo vijesti, što je sačuvani fond istarskih spomenika toga vremena malen i što su – kako smo već spomenuli – nepotpuni ili nesigurni podaci o užoj istarskoj lokalizaciji nalaza nekih spomenika iz tog fonda.

Da bi uvid u materiju bio što pregledniji, nabrojiti ćemo sve one spomenike, koji u bilo kome smislu dolaze u obzir kod proučavanja istarskog glagolizma prije XV. stoljeća, a njihov popis popratit ćemo napomenama, koje se odnose na našu temu. To su ovi spomenici:

1. Plominski natpis, spomenik XI. stoljeća.²

2. Ljubljanski homilijar, fragmenat kodeksa XIII. stoljeća. U XV. stoljeću nalazio se u Bermu.⁶

bilješku 6), a možda im treba pribrojiti i prvi i posljednji list u misalu kneza Novaka, kao očigledne umetke, koji su u sklop kodeksa mogli ući prilikom (ponovnog) uvezivanja tog kodeksa u vrijeme kada se on nalazio u Nugli. Vidi: J. Vajs, Najstariji hrvatskoglagoljski misal. Djela Jugoslavenske akademije, knj. 38., str. 14 (Napomene).

⁴ Znamo na pr., da je misal kneza Novaka (cod. slav. 8 Nacionalne biblioteke u Beču), kojim se služila crkva u Nugli (sjeverna Istra, blizu Roča), bio za tu crkvu kupljen godine 1405. "ot' kn(e)za petra kneza novaka s(i)na s' kr'bave". Vidi: I. Milčetić, o. c. str. 28–29. Brevijar iz Grimalde (srednja Istra), pohranjen u arhivu Jugoslavenske akademije, III. c. 21., bio je u XVI. stoljeću, prema bilješci u tom kodeksu, vlasništvo "crik've s(veto)ga kuz'me i dom'jana v dab'ri" u Licí, odakle je došao u Grimaldu. Vidi: I. Milčetić, o. c. str. 49.

⁵ Cod. slav. 3 Nacionalne biblioteke u Beču. Iz kasnije unesenih zapisa XVI. stoljeća vidi se, da je taj kodeks bio tada, u upotrebi u Roču, no iz izvorno unesene bilješke na listu 8 r., koju je dne. 11. III. 1396. napisao skriptor toga kodeksa, "vid pisac z omišla" (iz Omišlja na otoku Krku), zaključujemo, da je kodeks bio i napisan za Roč. Pisar, naime, završava svoju bilješku zazivom nebeske pomoći benefaktorima: »... pomози mu g(ospo)din' b(og)ъ i s(ve)ta m(a)riē i s(ve)ti bartolomēi i s(ve)ti anton' i vsi b(o)ži s(ve)ti i s(ve) tice«, te u tom zazivu – poslije spomena imena božjeg i bogorodičina – poimence spominje samo sv. Bartolomeja i sv. Antuna, a to su titulari glavnih crkava ročkih.

⁶ Ulomak glagoljskog brevijara iz fundusa Sveučilišne knjižnice u Ljubljani, uveden u literaturu pod netočnom oznakom homilijara. Po glagoljskoj bilješci na listu 2 v., koja potječe, čini se, iz godine 1433.: »sie pisa vicenco breković abitando a vermo...«, zaključujemo, da je taj brevijar bio u upotrebi u Bermu, u Istri. Vidi: I. Milčetić, o. c. str. 172–173.

3. Humski ostrišci.⁷
4. Beramski misal. Prema Milčetiću može potjecati iz konca XIV. stoljeća.⁸
5. Umetnuti list 232 u Ročkom misalu. Početak XIV. stoljeća.⁹
6. Fragmenat brevijara XIV. stoljeća iz Draguča.¹⁰
7. Mošćeničko-kozljački razvod iz godine 1395.¹¹
8. Brevijar Vida Omišljanina, započet godine 1396. Napisao ga je Vid iz Omišlja za potrebe crkve u Roču.⁵
9. Fragmenti kodeksa, nađenih u Istri, koji se datiraju XIV. stoljećem. Zbog propusta starijih sabirača, koji nam nisu ostavili detaljnijih napomena o njihovoj užoj provenijenciji, ne znamo im užu lokalizaciju unutar Istarskog poluotoka.¹²
10. Istarski razvod. Glasom sačuvanih prijepisa iz XVI. stoljeća, original bi bio sastavljen godine 1325. u Istri od popa Mikule, plovana u Golgorici kraj Pazina. Analizom M. Kosa pobijena je autentičnost tog spomenika, pa bi — po Kosu — to bio falsifikat XV. stoljeća.¹³

⁷ Tim imenom nazvali smo duguljaste ostriške ispisanih folija pergamene, koji su bili izrezani iz nekog humskog glagoljskog kodeksa XIII.-XIV. stoljeća. Tim ostrišcima bile su podložene glave čavala, kojima je »meštar Anton s Padove«, istarski slikar XVI. stoljeća iz današnjeg sela Kašcerge u srednjoj Istri, pričvrstio oslikana platna za drvenu podlogu na svom oltarnom triptihu. Triptih je godine 1533. izradio u Humu za tamošnju crkvu sv. Jeronima na groblju, kako to izričito spominje glagoljski natpis, ispisan crnilom i minijem na listu papira, zalijepljenom na predeli njegova triptiha (»1533 kada bi svršena ta figura v Humi...«). B. Fučić, Humski triptih, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije, br. 3. 1957. god. str. 208-212.

⁸ I. Milčetić, o. c. str. 20-26. — Kodeks u Sveučilišnoj knjižnici u Ljubljani, II. 162/2.

⁹ I. Milčetić, o. c. str. 27. — J. Vajs, o. c., str. 7 i 11.

¹⁰ Vj. Štefanić, Glagoljski notarski protokol iz Draguča u Istri (1595-1639) s uvodom o Draguču i njegovim glagoljskim spomenicima. Radovi Staroslavenskog instituta, knj. I., str. 92-95.

¹¹ Dj. Šurmin, Hrvatski spomenici, sv. I., str. 100-102., Monumenta historico-juridica Slav. merid., vol. VI.

¹² U arhivu Jugoslavenske akademije čuvaju se fragmenti glagoljskih kodeksa, kojima se po unutarnjim znacima ili po sačuvanoj bilješki, učinjenoj prilikom akvizicije, može utvrditi Istra kao nalazište, ali se ne mogu preciznije lokalizirati na istarskom tlu. Tako u tom arhivu pod signaturom II. c. 12 postoji brevijar, što ga Milčetić datira drugom pol. XIV. ili početkom XV. stoljeća (I. Milčetić, o. c., str. 44.) a Vajs oko godine 1384. Na kodeksu je Kukuljevićeva bilješka: »Iz Istre«.

Na jednom fragmentu iz Akademijina arhiva, što ga Milčetić (o. c. str. 113) bilježi pod br. 13(9), nalazi se negativni otisak glagoljskog teksta XIV. stoljeća. Po prezimenima, koja su zabilježena u jednoj marginaliji na tom fragmentu, Milčetić zaključuje na istarskom provenijenciju.

Ima, štoviše, u Akademijinu arhivu i nekoliko fragmenata kojima ni najšira istarska provincija nije sigurna, iako je vjerojatna. Milčetić, naime, kod nekih fragmenata glagoljskih kodeksa XIII. i XIV. stoljeća bilježi, da su dospjeli u arhiv Jugoslavenske akademije posredovanjem S. Kocjančića, profesora na bogosloviji u Gorici. »Kocjančić je dobio glagoljske rukopise od svojih đaka iz Istre i Krka, pa ih šiljaše Kukuljeviću u Zagreb«. (Milčetić, o. c., str. 114) Gdje im Kukuljević nije pribilježio provenijencije, danas više ne znamo, da li je fragmenat nađen u Istri ili na Krku. To se odnosi na spomenike, koje Milčetić notira i datira pod brojevima:

14(10) iz konca XIII. stoljeća (Milčetić, o. c., str. 113)

44(40) iz XIV. stoljeća (Milčetić, o. c., str. 127)

46(40) iz XIV. stoljeća (Milčetić, o. c., str. 128).

¹³ M. Kos, Studija o Istarskom razvodu, Rad Jugoslavenske akademije, knj. 240, str. 105-203.

Iz tog popisa vidi se, da se *utvrđena mjesta nalaza* tih najranijih spomenika u Istri nižu u jednoj geografski karakterističnoj zoni (tabla I). To je ono brdovito područje centralne i istočne Istre, gdje će nam i kasnija stoljeća pokazati neprekinutu glagoljašku pismenu produkciju. To je ujedno ono istarsko područje, gdje je glagoljaška kroz stoljeća živjela najkontinuiranim životom, gdje je bila lokalno najčvršće ukorijenjena, jer joj je u tom kraju bio nosiocem znatnim dijelom lokalni, urođeni kler, a u manjoj mjeri migratorni iz drugih glagoljaških krajeva. To se područje nalazi u prostoru našeg najstarijeg doseljenja na istarsko tlo, gdje se najranije javlja historijski zabilježena naša slavenska toponomastika naselja, a na tom nam području srednjovjekovni izvori govore i o izrazito slavenskim oblicima društvene organizacije.¹⁴ Takav historijski ambijent te brdovite srednje i istočne Istre čini se da nam i po netom iznesenim indicijama, što ih pruža njegova glagoljaška spomenička ostavština, daje slutiti, da upravo u tom brdovitom istarskom području treba tražiti i najstarije teritorijalno jezgro razvitka i ekspanzije istarskog glagolizma. U tim naslućivanjima potkrepljuje nas i činjenica o postojanju jednog previdenog glagoljskog epigrafskog spomenika, koji ovdje publiciramo, i koji svojom relativno ranom datacijom i pouzdanom lokalizacijom svog postanka u centralnoj Istri unosi svijetlo u kulturnogeografski problem istarskog glagolizma u razdoblju prije XV. stoljeća.

To je spomenik, koji ćemo po mjestu nalaska – po Grdoselu, naselju u brdima 6 km sjeverno od Pazina – i po stanju sačuvanosti nazvati *Grdoselskim ulomkom*.¹⁵

¹⁴ Navod Konstantina Porfirogeneta o protezanju Hrvatske na zapad spominje zonu iz more do grada Labina, pa je tu uključena i liburnijska obala i grad Plomin, mjesto najstarijeg glagoljskog spomenika na Istarskom poluotoku, ali po istom navodu Hrvatska zadire i u brdoviti predjel istarske pokrajine: ἀπὸ δὲ τῆς Ζεττίνιας τοῦ ποταμοῦ ἀρχεται ἡ χώρα τῆς χροβατίας, καὶ παρεκτείνεται πρὸς μὲν παραθαλασσίαν μέχρι τῶν δυνόρων Ἰστρίας εἰς ἄκρον τοῦ κάστρον Ἀλβούνου πρὸς δὲ τὰ ὄρεϊνά καὶ ὑπέρκειται μέχρι τινὸς τῶ θεματι Ἰστρίας . . . Constant, porphy. de adm. imp. c. 30, p. 145–6, ed. Bonn.

Slavenski nazivi naselja, koja leže u tom brdovitom predjelu, kao što su Gologorica i Hum po Crnigrad i Beligrad (dva već u XV. stoljeću izumrla naselja na vrhuncima blizu Roča) i Kožljak, spominju se u dvjema ispravama godine 1102. u obliku: Golgoriza, Cholm, Cernigradus, Bellegradus, Josilach (Codice diplomatico istriano, isprava od 3. X. 1102, Cividale i od 16. XI. 1102, Akvileja), a Lupoglav u obliku: Lupoglau dolazi u jednoj ispravi iz 1112. godine. (Vidi: B. Benussi, L'Istria nei due millenni di storia, str. 126).

Instituciju župana bilježe dokumenti u *Plominu* i *Gračiču* u godine 1199. (»Zupanus Andreas filius Dentasio de Flaona, zupanus Drasicha de Galegnana«, vidi: Kandler, Notizie storiche di Pola, str. 279), u *Labinu* godine 1215. (»Temporibus Petri iupani«, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. III, str. 131, br. 112) i godine 1237. (»Jupanus Johannes«, ibid. sv. IV.), a u oba ta dokumenta javlja se u Labinu i satnik. Zupane u *Kožljaku*, u *Brdi*, i u *Mošćenicama* bilježi Mošćeničko-kožljački razvod iz godine 1395. (Šurmin, Hrvatski spomenici, str. 101), a župan i požup (»Zuppa et Potzup«) dolaze u jednom dokumentu iz 1377. godine u *Buzetu* (Codice diplomatico istriano, isprava od 20. X. 1377., Buzet.)

¹⁵ Na spomenik me je u proljeću 1946. godine upozorio tadašnji referent za školstvo u pazinskom kotaru g. Anastazije Ružić, kome dugujem zahvalnost na trudu i ljubeznoj informaciji.

Ulomak se, naime, nalazio na II. katu župnog stana u Grdoselu, gdje je poslije rata bila privremeno smještena osnovna škola. Bio je ugrađen u zid hodnika, nasuprot vratima

OPIS GRDOSELSKOG ULOMKA

Radi se o ulomku bijelog vapnenačkog kamena, kome izvornu arhitektonsku funkciju ne znamo odrediti. Njegova prednja, glatko obrađena ploha, visoka je 22 cm, duga 32 cm i na njoj je uklesan glagoljski natpis. (Tabla VI). Stražnja je ploha neravno odlomljena, pa najveća debljina ulomka iznosi 22 cm. S obzirom na to, da se duž desne bočne plohe (desno gledaocu!) vidi mehanički lom, a duž gornjeg, donjeg i lijevog brida dljetom su izrađeni rubovi bočnih ploha, moglo bi se u prvi čas zaključiti, da ulomak predstavlja lijevi okrajak neke odlomljene kamene grede.¹⁶ Međutim se iz čitanja teksta mora zaključiti, da lijeva strana uklesanih redaka ne predstavlja njihove početke, nego da se tekst protezao i ulijevo. Velike praznine na desnoj strani prvog i drugog retka, a isto tako i zbijenost slova na

učionice, pa ga je g. Ružić vidio prilikom inspekcije škole, preertao natpis i poslao mi svoj prect.

Spomenik je – kao glagoljski natpis – bio uočen i prije pedesetak godina, ali je naučnoj javnosti ostao nepoznat, jer ni u jednoj publikaciji nije bio registriran.

Jedinu zabilježenu vijest o Grdoselskom ulomku našao sam u arhivu župnog ureda u Grdoselu, u konceptima službenih spisa, koje je godine 1903. pisao tadašnji grdoselski župnik don Sime Frulić. U prvom konceptu, datiranom 25. III. 1903., Frulić sastavlja odgovor nadležnom biskupskom ordinarijatu u Trst na službeni upit poslan iz biskupske kancelarije pod brojem 3999. Taj prvi Frulićev koncept nosi naslov:

»Izviešće o liturgičkomu jeziku

župa Grdoselo Biskupija: Tršćansko-koparska stanje 25. marta 1903.«

U njemu Frulić potanko opisuje upotrebu narodnog jezika i tekstova iz štampanog »šćaveta« kod pjevanih i tihih misa, kod mrtvačkih misa i kod blagoslova i pojedinih drugih obreda u svojoj župi. Govoreći o upotrebi šćaveta, Frulić u zaključku kaže i ovo: »Slavet« rabi se od pamtivyjeka, a da je ostatak glagoljice svjedoče i dva napisa, jedan u Grdoselu a drugi u Kršikli, a da ih više nejma, uzrok je, što su crkve jedna i druga sagrađjene u XIX. vijeku, a stare su se porušile. Uzrok propadanju glagoljice biti će koje pomanjkanje knjiga, koje pomanjkanje svećenika vještih jeziku i pismu glagoljskom.«

U drugom, nedatiranom konceptu, no sastavljenom očigledno u istu svrhu i pod istim naslovom (»Izviešće o liturgičkomu jeziku u župi Grdoselo u biskupiji Tršćansko-koparskoj«), Frulić bilježi da: »napisa glagoljskih ima koliko poznato dva. Jedan grobni napis u Kršikli i jedan u župnom stanu, koji je iz staroga grada.«

Iako je, prema tome, Grdoselski ulomak bio vrednovan kao glagoljski natpis, činjenica je, da osim tog Frulićeva dopisa nema o njemu spomena nigdje, ni u publikacijama ni u privatnim bilješkama istraživača istarskih narodnih starina. Ne nalazimo ga ni u bilješkama Jakova Volčića, koji je službovao do smrti (1888) u susjednoj župi Zarečju i koji je pregledao grdoselske starine. Volčić, štoviše, šalje Kukuljeviću dvolist glagoljskog kodeksa XV. stoljeća, što ga je našao u samom Grdoselu. (Vidi Milčetić, o. c., str. 115, br. 17 (13).

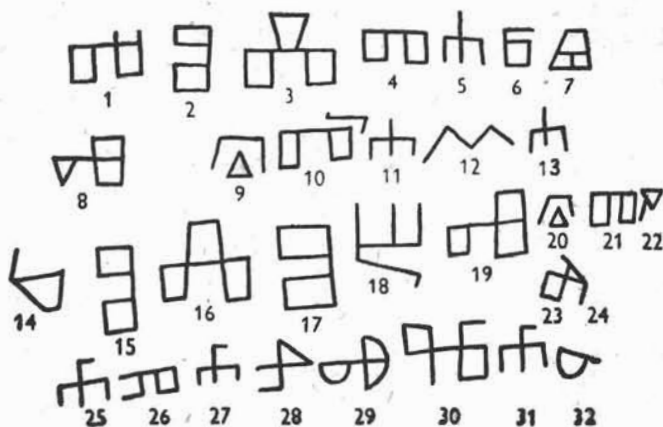
Čini nam se vjerojatnim, da je ulomak nađen krajem stoljeća, poslije Volčića. Franica Belić, osamdesetogodišnja starica, sjeća se, međutim, da je ulomak bio u zidu na II. katu župne kuće već godine 1896., kada je ona počela služiti kod pokojnoga don Sime Frulića. Ona se sjeća, da je Frulić pokazivao natpis i nekim svećenicima i nekim intelektualcima (»nikoj gospodi, profesurima«), svojim posjetiociima.

S njom sam razgovarao u kolovozu godine 1956.

¹⁶ Godine 1946., kada sam Grdoselski ulomak prvi put pregledao, nalazio se taj spomenik uzidan u zid župne kuće i tako mu je bila vidljiva samo prednja ploha s natpisom. Tehničke podatke o stanju ulomka zabilježio sam u ljetu 1949., pošto sam ulomak izvadio iz zida i dao ga pohraniti, radi sigurnijeg čuvanja, u prezbitarij župne crkve, gdje se i sada nalazi.

desnom kraju trećeg retka, gdje je nekoliko slova uklesano i pod retkom, navode nas opet na zaključak, da su tu reci svršavali.

Klesar je vodoravnim usporednim crtama podijelio prostore redaka, no slova se ne pridržavaju visine retka, pa su drugi i četvrti redak niži od prvoga i trećega, a i unutar pojedinog retka sva slova nisu iste visine.

Sl. I Crtež natpisa na Grdoselskom ulomku

PALEOGRAFSKA ANALIZA

Već općim pogledom na ovaj natpis zapažamo široke proporcije njegovih slova i široke razmake među slovima i znatna odstupanja od dosljedne dvo-linijske kompozicije slova. To su tipične osobine onog još nediscipliniranog pisarskog načina, koji na razvojnom putu prethodi zreloj fazi hrvatskih glagoljskih skriptorija, te je to pismo, prema tome, starije od XIV. stoljeća. S druge strane opći pogled odaje, da je pismo odmaklo od izvorno oblike stilizacije, da se nalazi na visokom stupnju formiranja hrvatske uglate glagoljice te da je prema tome mlađe od XI. stoljeća. Grafički elementi glagoljskih znakova, koji su izvorno bili obli (O, L, T, P) na tom su spomeniku uglato oblikovani: O (Sl. I 2,15), L (Sl. I 3,16), T (Sl. I 4,10), P (Sl. I 26).

Pokušat ćemo, međutim, da unutar tih vremenskih granica spomenik uže datiramo i da preciznije odredimo grafičke osobitosti analizirajući pojedine znakove, koji se na natpisu nalaze i koji su za paleografski razvoj glagoljice karakteristični. Najprije ćemo se pojedinačno osvrnuti na one paleografski karakteristične grafeme, koji su na Grdoselskom ulomku materijalno toliko sačuvani, da im je čitanje nedvojbeno, a paleografski karakter oštećenih znakova razmotrit ćemo kad ih pokušamo rekonstruirati dotično identificirati.

To je u prvom redu znak za poluglas, koji je u tipu, kakav se na Grdoselskom ulomku javlja svojstven starijim hrvatskim spomenicima. (Sl. II).

Sl. II *Znak za poluglas*

1. Krčki natpis, 2. Plominski natpis, 3. Valunska ploča, 4. Baščanska ploča, 5. Bečki listići, 6. Jurandvorski ulomak, 7. Grdoselski ulomak, 8. Premudini ostrišci, 9. Ulomak legende o sv. Tekli, 10. Ljubljanski homilijar, 11. Vrbnički brevijar I

Dosljedno uglata stilizacija tog slova na tri mjesta (Sl. I 1, 8, 19) odgovara stilizaciji tog slova na spomenicima XII. i XIII. stoljeća (Ulomak legende o sv. Tekli, Ljubljanski homilijar, Londonski ulomak, Vrbnički brevijar I) ali uz tu uglatu stilizaciju javlja se na našem spomeniku na jednom mjestu (sl. I 29) i starija, obla stilizacija, kakvu poznajemo s hrvatskih spomenika XI. i XII. stoljeća (Krčki natpis, Plominski natpis, Valunska ploča, Bečki listići, Baščanska ploča).

Prisutnost starije stilizacije tog znaka uz noviju stilizaciju na Grdoselskom ulomku ilustrira formativni stadij uglatoga pisma, kada novi oblikovni principi još nisu istisnuli stare, a taj momenat govori u prilog relativno ranijem datiranju.

Paleografski kriterij za datiranje pruža i trapezni oblik znaka za glagoljsko *ê*. (Sl. III *jat*).

Sl. III *Ê (jat)*

1. Krčki natpis, 2. Valunska ploča, 3. Baščanska ploča, 4. Bečki listići, 5. Premudini ostrišci, 6. Grdoselski ulomak, 7. Ljubljanski homilijar, 8. Ulomak legende o sv. Tekli

Spomenici do XIII. stoljeća imaju znak za *ê* u obliku trokuta ili trapeza (Sl. III 1–6), a u XIII. stoljeću – redukcijom duktusa – nastaje oblik, kome je desna strana savijena poput koljena (Sl. III 7, 8). Epigrafski spomenici iz najbliže regije, sa Kvarnera, koje datiramo XI. i početkom XII. stoljeća (Valunska ploča, Krčki natpis, Baščanska ploča) imaju znak za *ê* trokutna oblika, a trapezni oblik odreda nalazimo na spomenicima XII. stoljeća (Bečki listići, Grškovičev apostol, Premudini ostrišci, Londonski ulomak).

Struktura glagoljskog slova *š* na Grdoselskom ulomku (Sl. I 9 i sl. IV 12) podudara se sa strukturom toga slova na hrvatskim spomenicima prije XIII.

stoljeća (Sl. IV 5–11), kada jezgra tog slova ima po pravilu trokutni oblik, a plašt splošteno, ravno tjeme. Plašt slova *s* na najstarijim glagoljskim spomenicima ima po pravilu oblik kružnice (Sl. IV 1–4), a pisari ga izvođe u dva polukružna duktusa, na hrvatskim pak spomenicima do XIII. stoljeća pisari izvođe drugi duktus plašta tako, da pero vuku najprije vodoravno

Sl. IV S (slovo)

1. Kijeovski listići, 2. Praški ulomak I, 3. Praški ulomak II, 4. Asemanovo evanđelje, 5. Kločev glagoljaš, 6. Krčki natpis, 7. Plominski natpis, 8. Valunska ploča, 9. Bašćanska ploča, 10. Bečki listići, 11. Premudini ostrišci, 12. Grdoselski ulomak, 13. Ljubljanski homilijar, 14. Ulomak legende o sv. Tekli, 15. Misal kneza Novaka, 16. Brevijar Vida Omišljanina

udesno, a onda ga pod oštrim kutom zakreću dolje. Na Grdoselskom ulomku krajevi plašta ne dotiču jezgro, oni su rašireni, a tu morfološku osobitost (koja ne mijenja u biti opisanu strukturu duktusa) pokazuje i jedan stari kvarnerski spomenik, Valunska ploča. (Sl. IV 8).

Izvorni, komplicirani znak granatog glagoljskog *m* bio je istisnut na hrvatskom tlu jednostavnijim znakom, preuzetim iz latinskog alfabeta. Pojava te recepcije iz latinskog alfabeta, koju zapažamo na Grdoselskom ulomku (Sl. I 12) uslijedila je već na ranijim hrvatskim spomenicima, na Bašćanskoj ploči i na Bečkim listićima.

Sl. V B (buki)

1. Kijeovski listići, 2. Praški ulomak II, 3. Praški ulomak I, 4. Asemanovo evanđelje, 5. Kločev glagoljaš, 6. Krčki natpis, 7. Bašćanska ploča, 8. Bečki listići, 9. Grškovičev apostol, 10. Mihanovićev apostolar, 11. Premudini ostrišci, 12. Grdoselski ulomak, 13. Ulomak legende o sv. Tekli, 14. Brevijar Vida Omišljanina

U oblikovanju slova *b* tehnika pisanja nekih glagoljaških skriptorija istakla je završni obrubni potez na kraju donje crte toga slova u tolikoj mjeri, da se taj nizzdol završeni potez doima kao zasebni morfološki elemenat. (Sl. V. 6, 7, 8, 9, 10, 12)

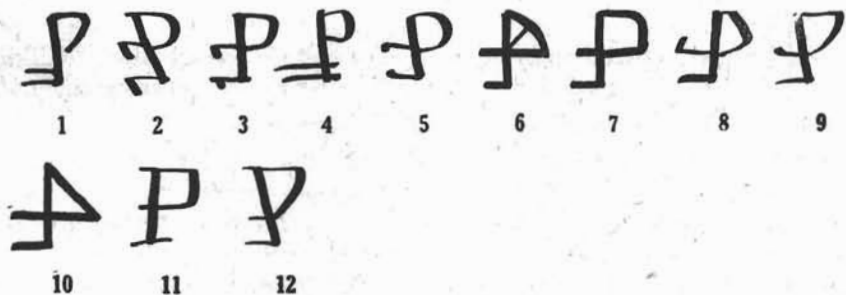
Taj završni potez pisareva pera znatno je istaknuo i klesar, prenoseći ga dlijetom na kamen Grdoselskog ulomka. Taj isti potez, koji će hrvatski skriptoriji XIII. i kasnijih stoljeća napustiti, ističe se i na ranim epigrafskim spomenicima Kvarnera, na Krčkom natpisu (Sl. V 6) i na Baščanskoj ploči (Sl. V 7).

Sl. VI *P* (*pokoj*)

1. Kijevski listići, 2. Praški ulomak II, 3. Asemanovo evanđelje, 4. Kločev glagoljaš, 5. Plominski natpis, 6. Bečki listići, 7. Krčki natpis, 8. Baščanska ploča, 9. Premudini ostrišci, 10. Grdoselski ulomak, 11. Ljubljanski homilijar, 12. Ulomak legende o sv. Tekli

U paleografskom razvoju slova *P* karakteristična je vodoravna crta s lijeve strane vertikalne haste, koja se u XII. stoljeću gubi. Na slovu *p* s našeg ulomka vidimo tu crtu lijevo pri samom dnu haste jako razvijenu. I gornja horizontalna crta također je tu jako produljena ulijevo, tako da slovo *p* poprima gotovo konture uglatog glagoljskog *t*. Slovo je relativno nisko, jer mu se vertikalna hasta ne proteže niže od postrane horizontalne crte. U takvu obliku poznajemo plovu *p* kao specijalitet jedino na ranim kvarnerskim spomenicima, na Krčkom natpisu i na Baščanskoj ploči.

Sl. VII *N* (*naš*)

1. Kijevski listići, 2. Praški ulomak II, 3. Praški ulomak I, 4) Kločev glagoljaš, 5. Asemanovo evanđelje, 6. Valunska ploča, 7. Baščanska ploča, 8. Bečki listići, 9. Premudini ostrišci, 10. Grdoselski ulomak, 11. Ljubljanski homilijar, 12. Ulomak legende o sv. Tekli

Slovo *n* karakteriziraju u ranijem razdoblju (do XV. stoljeća) dvije horizontalne crte s lijeve strane njegove vertikalne haste. Na hrvatskim spomenicima gornja horizontalna crta – po pravilu – leži u produženju donjeg ruba oka (Sl. VII 5–12). Na Bečkim listićima i na ranim kvarnerskim spomenicima (Valunska ploča, Baščanska ploča) hasta slova *n* je okomita poput haste slova *n* na Grdoselskom ulomku, a kod većine je i starijih i mlađih spomenika nagnuta.

Grafem na sl. I 30 je ligatura *gr*. Izdvojimo li iz ligature slovo *g*, ono se ovdje, na Grdoselskom ulomku, javlja u obliku, koji je specifičan za hrvatske spomenike, starije od XIII. stoljeća. Na tim se spomenicima one dvije haste, što povezuju dva oka, ne pišu jednim duktusom u obliku latiničkog V (Sl. VIII), nego sa dva duktusa, i to tako, da se prvim duktusom izvodi okomita hasta, što nosi lijevo oko, a drugim duktusom izvodi se horizontalna hasta, što nosi desno oko. Ta druga, horizontalna hasta odvaja se dosta visoko od prve, okomite. (Sl. IX). Na kvarnerskim spomenicima (Krčki natpis, Baščanska ploča, Premudini ostrišci) ta se horizontalna hasta piše u produljenju donje linije lijevog oka (Sl. X), kao i na Grdoselskom ulomku.

Sl. VIII

Sl. IX

Sl. X

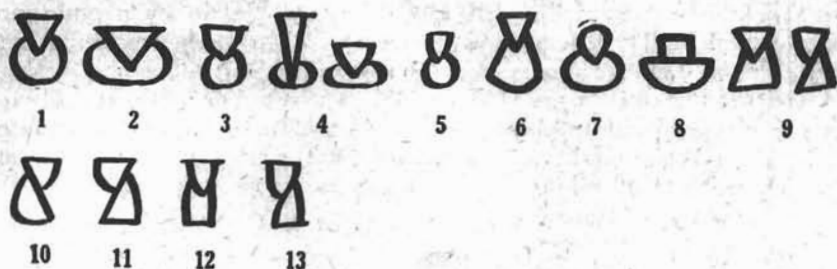
Preostaje nam da identificiramo fragmentarno sačuvane znakove, označene na našoj Sl. I brojevima 14, 22, 23–24 i 32.

Znak br. 14 je oštećeno slovo, koje u svom donjem desnom dijelu ima oko. Lijevo uz oko po rubu frakture kamena sačuvan je dio koso nizzdol uklesane linije. Ta linija – kako se na fragmentu može zapaziti – silazi pod razinu gornjeg ruba oka, pa iz toga podatka zaključujemo, da je to slovo *g* ili slovo *h*.

Znaku br. 22 na sl. I sačuvan je iznad frakture gornji dio u obliku trokuta dolje okrenuta šiljka, a od sredine lijeve stranice spušta se bočno kosa crta dolje, do ruba frakture. To su ostaci slova *i*.

Na najstarijim glagoljskim spomenicima panonskog i makedonskog kruga slovo *i* sastoji se od dva elementa, od trokuta, koji odozgo probada donji elemenat, a taj je krug (Sl. XI 1, 2, 3, 5). Na najstarijim glagoljskim spomenicima s hrvatskoga tla slovo *i* je na isti način oblikovano. No s razvojem hrvatske uglate stilizacije ona početna obla forma donjeg elementa postaje uglata, pretvara se u trokut, pa to slovo ima oblik dvaju trokuta, od kojih gornji probada donji trokut (Sl. XI 6, 9, 12).

U daljnjem paleografskom razvoju hrvatskog glagoljskog pisma dolazi do redukcije duktusa, pa pisar, koji je prije odijeljenim duktusima izvodio

Sl. XI I (i)

1. Kijeovski listići, 2. Praški ulomak II, 3. Praški ulomak I, 4. Kločev glagoljaš, 5. Asemannovo evanđelje, 6. Plominski natpis, 7. Krčki natpis, 8. Bašćanska ploča, 9. Bečki listići, 10. Grškovičev apostol, 11. Premudini ostrišci, 12. Ulomak legende o sv. Tekli, 13. Misal kneza Novaka

gornji i donji elemenat (Sl. XII), vezivat će sada oba elementa jednim duktusom, povlačeći pero od vrha do dna slova (Sl. XIII).

Sl. XII

Sl. XIII

Tu ekonomizaciju duktusa, koja će u oblikovanju slova *i* biti karakteristična za ustavno pismo zrele faze uglatе hrvatske glagoljice, zapažamo rano, već u XII. stoljeću (Sl. XI 9, 10, 11), a ona u XIII. stoljeću već je redovita pojava.

Na našem ulomku jasan je trokutni oblik gornjeg elementa i jasan je pravac donje kose crte, koji može pripadati samo uglatom obliku donjeg elementa. Slovo *i* s Grdoselskog ulomka ide, prema tome, u red hrvatske forme toga slova, sastavljene od dva trokuta, forme, koju znamo s naših spomenika XI. i XII. stoljeća (Plominski natpis, Bečki listići). Na sl. XIV. donosimo rekonstrukciju tog oštećenog znaka.

Sl. XIV

Fragmenat znaka br. 32 na sl. I. pripada slovu, koje u svom lijevom donjem dijelu ima oko. S obzirom na stupanj razvitka uglatog pisma na našem ulomku, manje je vjerojatno, da je to slovo *l*, jer ono na Grdoselskom ulomku dolazi u uglatoj, a ne u obloj stilizaciji. (Sl. I, 3, 16). Također je malo vjerojatno, da bi to bilo slovo *ž*, jer bi se ono – sudeći po slovu *t*, nje-

govu morfološkom paragonu (Sl. I 4, 10, 21) – javilo na ovom spomeniku u uglatoj stilizaciji. Isključena je mogućnost, da to bude fragmenat znaka za poluglas u obliku, označenom br. 29 na sl. I, zbog položaja u tekstu, gdje bi dolazio iza vokala (*a*, na sl. I br. 31). Treba stoga u njemu vidjeti slovo, koje i u stilizaciji uglate glagoljice zadržava oblu formu oka, a to je *c*. Indicij za taj zaključak daje nam i nagnuta hasta toga slova, pa mu možemo rekonstruirati i oblik donekle neuobičajena, povaljena položaja. (Sl. XV).

Sl. XV

Najnejasnija je ona fragmentarno sačuvana grafička tvorevina, koju smo na sl. I označili brojevima 23 i 24, a kojoj je zbog loma kamena okrnjena desna strana. Sačuvani ostaci br. 23 i 24 ne mogu se – u cjelini – identificirati ni s jednim znakom glagoljskog alfabeta. U toj skupini, čini nam se, treba razlikovati fragmente *dvaju* različitih znakova.

U znaku br. 24 prepoznajemo lijevi fragmenat glagoljskoga *a* (rekonstrukcija na sl. XVI), a u znaku br. 23 čini nam se, da vidimo grafičke elemente glagoljskoga *n* (Sl. XVII). Ti se elementi podudaraju s grafičkim elementima slova *n*, sačuvanog na Grdoselskom ulomku u znaku br. 28 na sl. I u svemu, osim one okomite crte na lijevoj strani, a nju smo skloni pripisati klesarskoj griješci.

Sl. XVI

Sl. XVII

DATIRANJE

Sumiramo li zapažanja, što izlaze iz paleografske analize, zaključit ćemo, da su tip i stilizacija većine slova na Grdoselskom ulomku mlađi od tipova i stilizacija na spomenicima XI. stoljeća, a s druge strane, da na našim glagoljskim spomenicima XIII. stoljeća ne nalazimo više tipova i stilizacija razvojno najkarakterističnijih slova (*o*, *e*, *n*, *g*, *s*), kakva se, javljaju na Grdoselskom ulomku.

Na ulomku dolazi znak za poluglas istog hrvatskog tipa, ali u dvije stilizacije. Jedanput u starijoj, obloj (Sl. I 29), koja odgovara hrvatskim spomenicima XI. i XII. stoljeća, i tri puta u mladoj uglatoj stilizaciji (Sl. I 1, 8, 19), koja odgovara spomenicima XII. i XIII. stoljeća. Paralelna pojava starije i mlađe stilizacije istog znaka najvjerojatnija je u XII. stoljeću.

Paleografske osobitosti (tip znaka za poluglas i tip slova *g*) opredjeljuju ovaj spomenik staroj hrvatskoj grafiji, a neki specijaliteti (oblici slova *p*, *s*)

i neki podudarni oblici (*n, g, i, b*) utvrđuju grafički afinitet ovog istarskog spomenika s najstarijim glagoljskim epigrafskim spomenicima u kvarnerskom basenu, koji su datirani s XI. ili najkasnije s prvom polovicom XII. stoljeća. No razvijeniji stadij uglate glagoljice na Grdoselskom ulomku utvrđuje mu u usporedbi sa starim hrvatskim glagoljskim spomenicima mjesto paleografski relativnog hronološkog slijeda poslije Bašćanske ploče i Bečkih listića, a prije Ljubljanskog homilijara i ulomka legende o sv. Tekli, što bismo vremenski mogli izraziti drugom polovicom XII. stoljeća.

ČITANJE I INTERPRETACIJA

Rekonstrukcijom oštećenih znakova upotpunjujemo čitanje slova na Grdoselskom ulomku ovako:

Ъ	О	Л	Т	А	Р	Ѣ
1	2	3	4	5	6	7

Ъ	С	Т	А	М	А
8	9	10	11	12	13

G (ili H)	О	Л	О	В	Ъ	С	Т	І
14	15	16	17	18	19	20	21	22

Н	А
23	24

А	Р	А	Н	Ъ	GR	А	С
25	26	27	28	29	30	31	32

U interpretaciji teksta moramo se osloniti na suvisle pojmovne elemente, koji se iz fragmentarnog natpisa mogu izolirati, a njih nalazimo u svakom od četiriju redaka.

U prvom retku dolazi imenica *oltar*, i to u lokativu singulara *oltarê*. Znak za poluglas pred njom dokazom je, da se i pred tom riječi protezao uklesani tekst i da je znaku za poluglas prethodio znak nekog konzonanta. Bio je to jamačno prijedlog, koji se slaže s lokativom te tu predpostavljamo *vb*.

U drugom retku prvi znak također je poluglas, pa i on pokazuje, da se tekst nalazio i ulijevo od našeg ulomka. Slijedi titlom označena kontrakcija *sta*, koju razrješujemo sa *sveta*. Iza nje, na kraju retka, jest grupa *ma*. Mogli bismo pretpostaviti, da se grupa *ma* nastavlja u trećem retku, na pr. kao žensko ime *maria*, no zbog znatnog praznog (neiskorištenog) prostora, koji se proteže od grupe *ma* do desnog ruba ulomka, čini nam se vjerojatnijim, da s tom grupom završava cijela jedna riječ, pa tu grupu

čitamo povezano s grupom *s(ve)ta* kao izraz *s(ve)tama*. To je dativ duala pridjeva ženskog roda sveta, koji se odnosi na imena dviju kršćanskih svetica.

U trećem retku uz pretpostavku, da je znak br. 14 fragmenat slova *g* (a ne fragmenat slova *h*) izolirat ćemo suvislu riječ *golobō*, pa je interpretirati kao obiteljsko ime, koje i danas postoji u Istri, i to u općini beramskoj u susjedstvu Grdosela.¹⁷ Čini nam se, nadalje, da bismo s imenom Golob mogli dovesti u smislenu vezu skupinu slova, koja dolaze u istom retku (slova br. 20, 21, 22) a i onu skupinu (slova br. 23 i 24), koja je pod retkom uklesana očigledno kao nastavak teksta, koji klesaru nije stao u sam redak. U tim slovima, naime, vidimo oznaku porijekla ili domicila te osobe te čitamo *golobō s tina(na)*, to jest Golob iz Tinjana, iz općine u srednjoj Istri, koja graniči s Bermom.

U četvrtom retku, konačno, čitamo muško lično ime *panōgrac*.^{17a} (Pankracije), kome je frakturom kamena uništen dočetak.

Iz svih izlučenih pojmovnih elemenata toga krnjeg natpisa zaključujemo, da njegov tekst bilježi akciju, koja je bila u vezi s nekim oltarom, da su uz tu akciju ili uz taj oltar vezana imena dviju svetica i da su pritome imali udjela Golob iz Tinjana i neki Pankracije.

Tekst se odnosi na neki oltar; natpis je, prema tome, u svom početku morao biti u sklopu jednog sakralnog objekta, u samoj arhitekturi oltara ili u njegovoj blizini, na nekom vidljivom građevnom dijelu jedne grdoselske crkve.

Današnja je grdoselska župna crkva relativno nova, utemeljena je 1680. godine, te s njome Grdoselski ulomak ne može biti u vezi. Sjevernije od sadašnjeg grdoselskog centra (selo oko crkve i škole), na zaravanku iznad ruševina srednjovjekovnog grdoselskog burga, postojalo je staro selo kao predgradje burga, i tu su bile tri crkve nedaleko jedna od druge: sv. Ivan, sv. Jakov i sv. Ana.¹⁸

¹⁷ Vidi: Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945., str. 267. s. v. Beram, Šuškali, Vela Traba.

^{17a} U obliku *Pangrae* (gr za kr) čuli smo to ime u srednjoj Istri, u nedalekom Gračišću, gdje puk i danas zove ruševnu kapelu u gradu »Sveti Pangrac«.

¹⁸ Grdoselo je danas skup zaselaka sa centrom (škola, župna crkva) u zaselku, što se u starini zvao Brdo. Sjeverno od današnjeg naselja, na grebenu, što se poput rta izdvojio iz brdskog masiva, leže ruševine srednjovjekovnog grada (burga) Grdosela. Trapezoidni tloert staroga grada prilagodio se trokutnoj konfiguraciji grebena. Na dvije strane ispod gradskih zidina strmo se spušta tlo u duboke usjeka vododerina. Ti se usjeci kao dva ogranka spajaju pod samim vrhom trokuta u dubokom koritu potoka, što vijuga brdskom dolinom, da se slije u veći Butuniški potok, a taj teče put sjevera i utječe u Motovunskoj šumi u Mirnu. Grad je s dviju strana bio izvrsno branjen prirodnom konfiguracijom strma tla, a s treće – južne – strane, pristup gradu bio je vještački otežan prokopanim jarkom. Na toj strani najlakšeg pristupa gradske su zidine najčvršće pa tu dosežu širinu od 2,70 m.

Imenom Grdoselo nazivlju grad izvori XIII. stoljeća. Godine 1275. i 1282. nastupa u izvorima Henricus de Gardasella odnosno de Gredasella kao svjedok (Codice diplomatico istriano, 24. II. 1275., Cividale i 8. XII. 1282., Poreč). »Jakova slugu z Grdosela« poznaje Istarski razvod. U XV. stoljeću zabilježen je grdoselski kapetan »ser Quirinus capitaneus gardoseli« (Libri del Cancelliere, vol. I. Cancelliere Antonio de Reno, Rijeka, 5. XI. 1437., str. 30(31), a 18. VIII. 1447. nastupa kao svjedok i grdoselski župnik (»presentibus presbitero Leonardo de Pisino plebano Gardoselle«, ibid., str. 338).

U blizini burga postojala je crkva sv. Ivana, a južno povrh grada na zaravanku steralo se srednjovjekovno grdoselsko naselje kao suburbium sa župnom crkvom sv. Jakova i

Prema jedinom anamnestičkom podatku o Grdoselskom ulomku, koji je zabilježio pokojni grdoselski župnik Šime Frulić u konceptu službenog izvještaja upravljenog biskupskom ordinarijatu u Trst (dne 25. III. 1903.) doznajemo, da je Grdoselski ulomak bio nađen »u starome gradu«. Čini nam se, da se Frulićev izraz »stari grad« ne odnosi na usko područje burga, nego – prema lokalnoj upotrebi tog termina – na ono šire područje starog, napuštenog, mrtvog matičnoga grdoselskog naselja, gdje se nalaze i ruševine onih triju crkava i da se nalaz našao upravo među ruševinama jedne od njih. Ako nam dualni oblik pridjeva *sveta* na Grdoselskom ulomku daje ishodište za zaključak, da namjena natpisa, vezanog uz neki oltar, stoji u vezi i s imenima dviju svetica, tada nije isključeno, da je jedna od njih bila upravo sv. Ana, kao glavni crkveni titular, i da je prema tome natpis pripadao Ani-
noj crkvi.¹⁹

O nalasku kamena u ruševinama te crkve zabilježen je glas i u lokalnoj usmenoj tradiciji.²⁰

ZAKLJUČAK

Lokalizacija tog spomenika u starom Grdoselu i njegova datacija, koja izlazi iz paleografske analize, predstavljaju uporišta u određivanju geografije istarskog glagolizma starijeg razdoblja. U svjetlu tih podataka Grdoselski ulomak postaje materijalnim dokazom o prisutnosti glagoljice u centralnoj Istri u drugoj polovici XII. stoljeća. Ako drugi jedan spomenik,

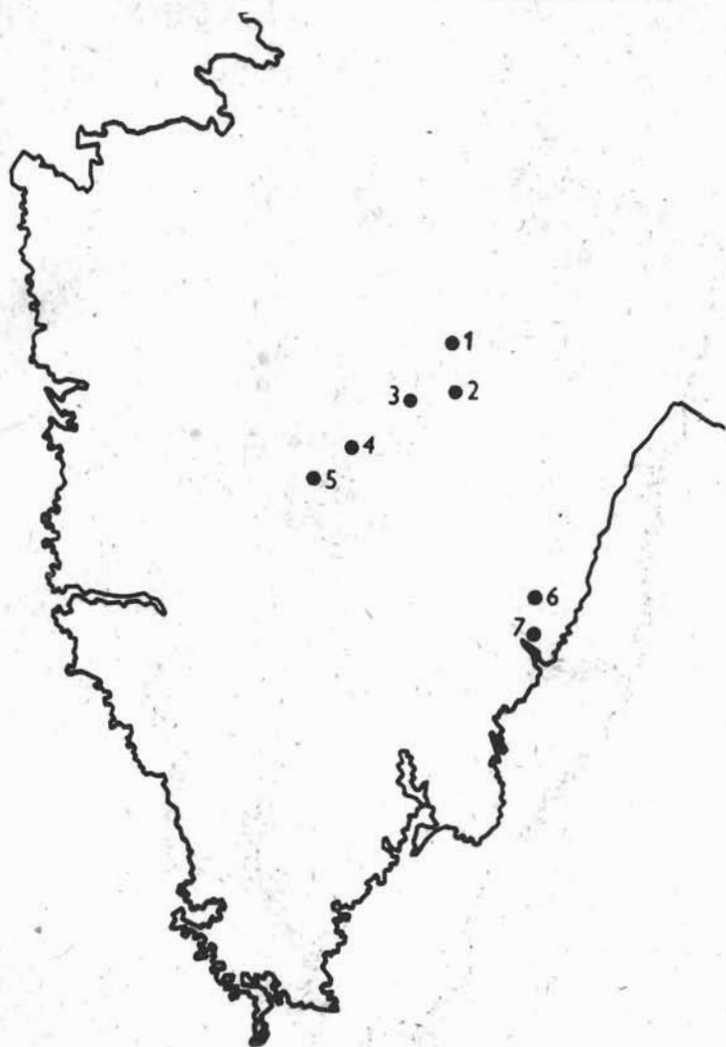
obrasle su gustom šikarom, a položaj crkve sv. Ane nazire se u pravokutnoj izbočini zemljom i travom pokrivenih zidova u travnjaku, nad okukom poljskog kolovoza, što se s vrha brijega spušta u dolinu Butunige. Taj put domaći svijet zove »put pod svetu Anu«.

Već u XVII. stoljeću staro je naselje zamiralo, kuće su bile ruševne i napuštene, u funkciji su bili samo crkva i groblje, a život se počeo okupljati u novom centru, u zaselku Brdu. Godine 1680. gradi se u Brdu nova crkva M. B. od Zdravlja, kao zaklada seoskog župana Mogorovića. U to su vrijeme u Brdu stalno nastanjeni i župnik i kapelan, pa nekoliko godina kasnije (1688) župnik Pikot gradi uz novu crkvu i župni dvor. Godine 1774–5. ta se crkva proširuje, a 1793. postaje i župnom crkvom. Stara se župna crkva sv. Jakova u starom naselju napušta, a godine 1805. vrši se i njeno rušenje. Iste te godine ukapa se i posljednji mrtvac na groblju oko sv. Jakova a novo groblje uređuje se na Brdu oko nove crkve.

¹⁹ U Srednjem vijeku čest je običaj, da se crkva ili oltar posvećuju većem broju titulara. S razumljivom rezervom bilježimo svoje nagađanje, da bi Grdoselski ulomak mogao biti dio natpisa, koji je bilježio datum ili čin posvete oltara (*dedicatio*, u glagoljskim tekstovima Istre: *prekrst*) u čast sv. Ani i još kojoj svetici, kada je pop bio Golob iz Tinjana, a to u vrijeme gospodina (ili plemenita muža) Pankracija (presumptivnog grdoselskog feudalca).

²⁰ Prof. Branko Marušić, kustos Arheološkog muzeja u Puli, javlja mi da je prilikom sondiranja grobišta na lokalitetu Kleč kraj stare crkve sv. Jakova (1956. godine) čuo od šezdesetogodišnjeg seljaka Drndića iz zaselka Katuni zapamćenje u njegovoj obitelji, prema kome bi Grdoselski ulomak bio nađen u ruševinama sv. Ane, i to kada se iz ruševina odnosilo kamenje kao građevni materijal.

kome je pouzdano lokaliziran postanak na liburnijskoj obali (Plominski natpis) govori o životu glagoljice već stoljeće prije toga na istočnom istarskom rubu, a grafički specijaliteti Grdoselskog ulomka otkrivaju genetske veze s kvarnerskim spomenicima XI. i XII. stoljeća, tada nam se u prostoru između utvrđenih točaka: Kvarner-Plomin-Grdoselo širi slika jedinstvenog kvarnersko-istarskog glagoljskog područja, gdje je to pismo raslo iz jednog te istog razvojnog debla. Taj se prostor poklapa s onim brdovitim područjem zapadno od Učkina masiva, u kome su dosada zabilježeni nalazi najstarijih glagoljskih rukopisa na istarskom tlu, što su datirani prije XV. stoljeća.

1. *Roč*. Brevijar Vida Omišljanina, započeo 1396. godine. (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 3.).

2. *Hum*. Humski ostrišci, fragmenti kodeksa XIII.-XIV. stoljeća. (Arhiv Jugoslavenske akademije).

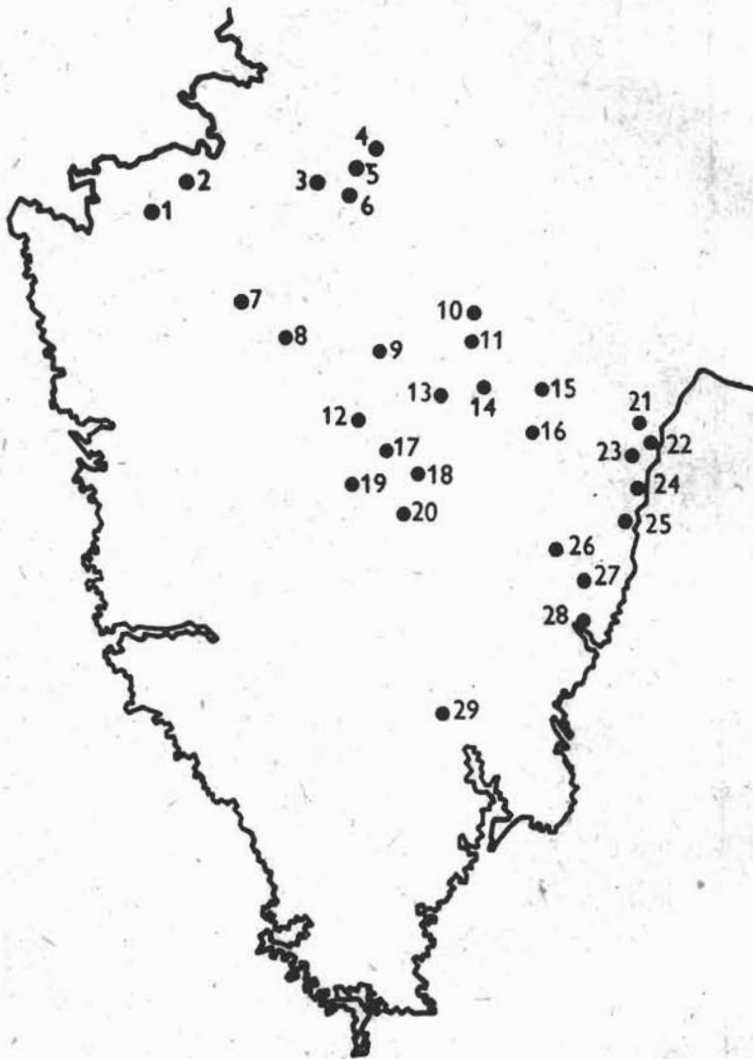
3. *Draguč*. Fragment misala XIV. stoljeća. (Arhiv Jugoslavenske akademije).

4. *Grdoselo*. Grdoselski ulomak, natpis iz druge pol. XII. stoljeća.

5. *Beram*. »Ljubljanski homilijar«, odlomak brevijara XIII. stoljeća. (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani). – Misal iz druge pol. XIV. stoljeća ili iz početka XV. stoljeća. (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani, 162a/2).

6. *Kožljak*. Moščeničko-kožljački razvod iz 1395. godine. – »Dujam notar cesarev« u Kožljaku 1395. godine.

7. *Plomin*. Plominski natpis, spomenik XI. stoljeća.

1. *Korte*. Natpis iz godine 1468. na kustodiji majstora Paškvala u župnoj crkvi.
2. *Gažon*. Natpis iz godine 1470. na kustodiji majstora Paškvala u crkvi sv. Ivana.
3. *Kubed*. Psaltir, što ga je godine 1463. pisao pop Petar Fraščić u Lindaru za »pre Matiju kubodskog plovana«. (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 77).
4. *Črnikal*. Dva ulomka natpisa iz godine 148?, uzidana kao spolia u pročelje kuće br. 45.
5. *Predloka*. Natpis iz godine 1461. u crkvi sv. Ivana, koji datira njenu gradnju, spominje »pre Mih(e)la plovana te crkve« te njene graditelje majstora Benka i Jakšu iz Sočerge. Natpis iz godine 1466. na kustodiji majstora Benka iz Sočerge u crkvi sv. Ivana.

6. *Hrastovlje*. Datum 1490., zapisan glagoljskim slovima, bojom, pod zidnom slikarijom (Poklonstvo kraljeva) u crkvi sv. Trojice. U toj je crkvi bojom oslikan i glagoljski natpis nad prikazom sv. Lucije.

7. *Sorbar*. Glagoljski grafiti na zidnim slikarijama u crkvi sv. Petra.

8. *Oprtalj*. Natpis iz godine 1491.

9. *Vrh*. Natpis iz godine 1463. na crkvi sv. Antuna, koji datira njenu gradnju, spominje »farmana« popa Stipana i njena graditelja majstora Benka iz Sočerge. – Natpis iz godine 1463. na kustodiji majstora Benka iz Sočerge.

10. *Nugla*. Zapis iz godine 1405. u misalu kneza Novaka (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 8), koji bilježi kupnju toga misala za potrebe crkvi u Nugli.

11. *Roč*. Natpis iz godine 1475. na prozoru kuće br. 18. – Natpis iz godine 1492. na kamenici za ulje. – Natpis iz godine 1492. na prezbiteriju župne crkve, koji mu datira gradnju. – Misal (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 4) i marginalije u njemu. – Zapisi u brevijaru Vida Omišljanina. – Kvadriga popa Šimuna Grebla iz godine 1493. (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 55).

12. *Zamask*. Ulomak nadgrobne ploče s natpisom iz godine 1463.

13. *Draguč*. Brevijar iz godine 1407. (Arhiv Jugoslavenske akademije, III. br. 25.) – Fragment misala. (Arhiv Jugoslavenske akademije). – Grafiti na zidnim slikarijama u crkvi sv. Elizeja.

14. *Hum*. Brevijar. (Sveučilišna knjižnica u Zagrebu SM. 32 F. 2.) – Brevijar. (Jugoslavenska akademija III. b. 25). Bio je u upotrebi u Humu i u Draguču.

15. *Dolenja Vas*. Fragment kodeksa. (Arhiv Jugoslavenske akademije).

16. *Grdoselo*. Fragment brevijara. (Arhiv Jugoslavenske akademije).

17. *Beram*. Natpis iz godine 1431. o gradnji crkve sv. Martina. – Natpis iz godine 1493. na kamenici u župnoj crkvi. – Misal (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani, 164a/2). – Zapisi u misalu (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani, 163a/2). – Brevijar. (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani 163a/2) i zapisi u njemu. – Brevijar. (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani 161a/2) i zapisi u njemu.

18. *Zarečje*. Natpis iz godine 1475. na župnoj crkvi.

19. *Lindar*. Natpisi iz godine 1409., ispisani bojom na zidnoj slikariji s prikazom »Živog križa« u crkvi sv. Katarine. – Psaltir, što ga je godine 1463. pisao pop Petar Fraščić za župnika u Kubedu. (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 77).

20. *Boljun*. Natpis iz godine 1489., nađen u ruševinama crkve sv. Petra.

21. *Poljane*. »Nauk za ispovednike«, rukopis popa Mihovila, sina Antona Burića, iz godine 1452. (Jugoslavenska akademija, IV a 43).

22. *Lovran*. Oporuka popa Radena iz godine 1410. – Oporuke iz godina 1466. i 1481. Registar lovranskog kaptola 1466–1689. – Zakon lovranskog kaptola iz 1480.

23. *Visoče*. Kupoprodajni ugovor iz godine 1454.

24. *Kraj*. Oporuka iz godine 1484.

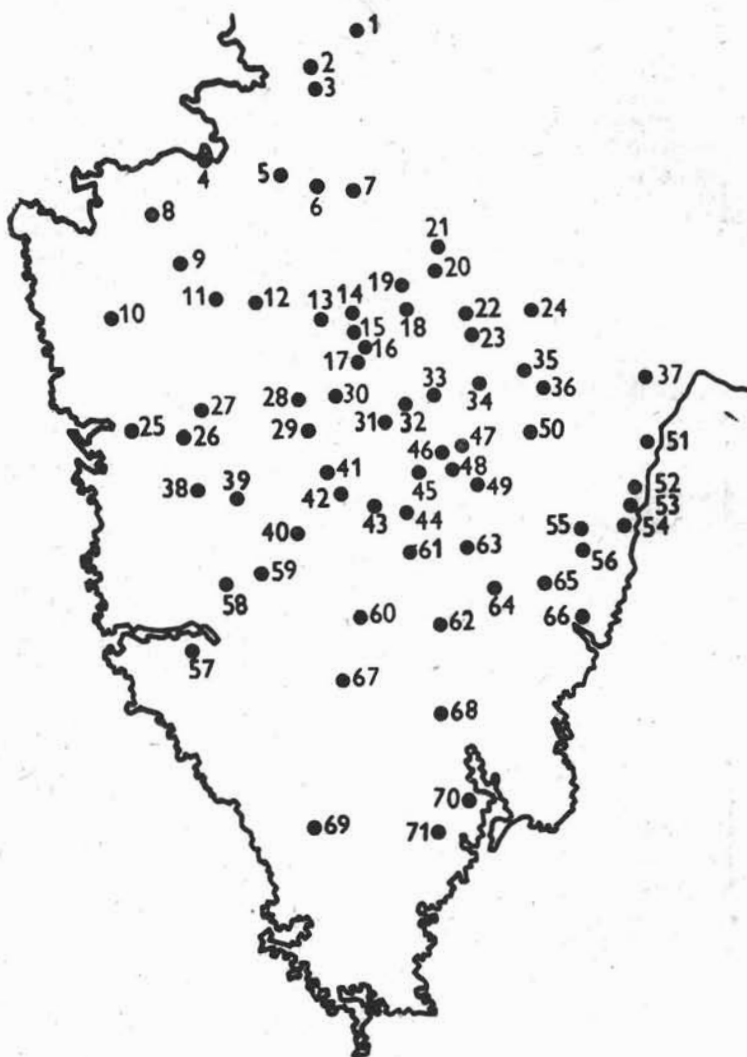
25. *Mošćenice*. Isprave iz godina 1471. i 1484. – Žgombičev zbornik.

26. *Čepić* – *Sv. Marija na otoku*. Nadgrobna ploča kneza Martina Mojsjevića, gospodara grada Kožljaka, s glagoljskim natpisom iz godine 1492. (Sada pohranjena u lapidariju kapele bivšeg Auerspergovog dvora u Belaju).

27. *Kožljak*. Dijalog Grgura pape. Rukopis. (Jugoslavenska akademija). – Kronika i poslovne bilješke kožljačke gospoštije. – Isprave iz godina 1485. i 1491. Pop Grgur Gomilac, notar.

28. *Plomin*. Natpis iz godine 1495. na nadgrobnoj ploči. – Natpis iz godine 1499. na kustodiji u župnoj crkvi.

29. *Barban*. Fragment misala. (Jugoslavenska akademija). Urban, plovnik ostavlja oporučno riječkom kaptolu glagoljski brevijar godine 1443. – Fragmenti kodeksa iz Barbana u ostavštini popa Luke Kirca.

1. *Gročana*. Oporuka iz godine 1591.
2. *Boljunc*. Registar crkve sv. Ivana 1578–1610. – Mihel Sudčić, farman boljunski, notar.
3. *Dolina*. Kvaderna bratovštine sv. Antona 1548–1574. – Registar računa bratovštine sv. Antona 1580–1608.
4. *Kopar*. Regule trećoredaca, rukopis fra Andrije Čučkovića iz godine 1529.
5. *Sv. Anton kod Dekani*. Natpis na starom crkvenom nadvratniku iz godine 1567., koji datira gradnju crkve. (Sada u sakristiji).
6. *Kubed*. Bilješke iz godine 1525. u Frašćićevu psaltiru.
7. *Hrastovlje*. Zapis ispisan bojom na zidnim slikarijama u crkvi sv. Trojstva.
8. *Korte*. Natpis na posudicama za sveta ulja iz godine 1556.

9. *Puče*. Natpis iz godine 1571. o gradnji crkve.
10. *Materada*. Natpis na nadgrobnoj ploči plovana Sturčića iz godine 1531. – Natpis na kamenici za blagoslovljenu vodu iz godine 1535. – Natpis na ulomku nadgrobne ploče.
11. *Šterna*. Natpis na krstionici iz godine 1541., koji spominje popa Jerolima.
12. *Čepići*. Natpis iz godine 1588. u crkvi sv. Marije od Snijega, koji bilježi mladu misu nekog glagoljaša.
13. *Zrenj*. Natpis iz godine 1582. u porušenoj crkvi sv. Jerolima.
14. *Mali Mlun*. Natpis iz godine 1555. na crkvi sv. Ivana.
15. *Sovinjak*. Natpis iz godine 1557. na zvoniku, koji datira njegovu gradnju. – Natpis iz godine 1592. na staroj župnoj kući.
16. *Vrh*. Natpis iz godine 1556. na škropionici u župnoj crkvi.
17. *Marčenigla*. Natpis iz godine 1557. na škropionici u crkvi sv. Petra.
18. *Buzet*. Natpis iz godine 1541. na malom zvonu u zvoniku župne crkve.
19. *Štrped*. Natpis iz godine 1500. na prezbiteriju crkve sv. Duha, koji datira njegovu gradnju.
20. *Slum*. Natpis iz godine 1555. u prezbiteriju crkve sv. Mateja, koji datira njegovu gradnju.
21. *Brest pod Žbevcicu*. Natpis na zvoniku iz godine 1541.
22. *Nugla*. Zapis iz godine 1501. o uvezivanju crkvenih knjiga. – Zapisi u misalu kneza Novaka iz godina 1512. i 1582.
23. *Roč*. Natpis iz godine 1516. na kući Fabris. – Natpis na ulomku nadvratnika, uzidano kao spolij na prozoru jedne staje. – Zapisi u misalu (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 4), iz godina 1544., 1546., 1587., 1588., 1590., 1591. i 1593. Zapisi u brevijaru Vida Omišljanina iz godina 1503., 1525., 1528. i 1546. –Kvaderna crkve sv. Bartolomeja u Roču 1523–1627. (Jugoslavenska akademija, II. c. 56.).
24. *Lanišće*. Pop Frane Pengar i pop Jure Pengar Bolzečanin godine 1564.
25. *Tar i Vabriga*. Registar bratovštine sv. Antona 1599–1614.
26. *Labinci*. Glagoljski spisi u župnom arhivu.
27. *Božje polje*. Prijepis fra Petra Milutinovića papinskih bula, koje se odnose na indulgencije franj. reda. Godine 1559.
28. *Kaldir*. Natpis iz godine 1594. na škropionici u crkvi sv. Trojstva.
29. *Motovunski novaci*. Pop Frane Pengar 1563. godine.
30. *Zamask*. Natpis iz godine 1576. na kustodiji u župnoj crkvi.
31. *Kršikla*. Natpis iz godine 1572. na nadgrobnoj ploči župana Kisića. Sada u sakristiji župne crkve.
32. *Grimalda*. »Pre Jerolim Grgurević z Draguča« plovani godine 1564.
33. *Draguč*. Natpis iz godine 1529., oslikan bojom na zidnim slikarijama meštra Antona s Padove u crkvi sv. Roka. Datira njihovu izradbu, bilježi majstora, dragučke župane i popa Andriju Prašića. – Natpis iz godine 1565., oslikan bojom na zidu crkve sv. Roka. Datira gradnju lopice pred crkvom. – Grafiti na zidnim slikarijama u crkvi sv. Elizeja i u crkvi sv. Roka. – Knjiga s maticama krštenih (1579–1685), vjenčanih (1584–1722) i s popisom krizmanih iz godine 1659., pisana do godine 1650. glagoljicom. (Jugoslavenska akademija VIII 139a. – Notarski protokol popa Andreja Matkovića iz godine 1639. (Državni arhiv na Rijeci).
34. *Hum*. Natpis iz godine 1533. na Humskom triptihu meštra Antona s Padove, koji bilježi majstorovo ime, vrijeme izrade tog triptiha, mjesnu kroniku i župnika, popa Andriju Prašića. U srednjem polju triptiha bojom su oslikani inicijali portretiranog popa, donatora tog triptiha. – Natpis iz godine 1537. na pročelju crkve sv. Jerolima, koji datira gradnju lopice pred crkvom. – Natpis iz godine 1545. na kamenom stolu. – Natpis iz godine 1552. na zvoniku, koji datira njegovu gradnju. – Natpis iz godine 1562. nad gradskim vratima, koji datira njihovu gradnju. – Glagoljaš – notar pop Juraj Radovinić. Oko godine 1599. – Zapisi u brevijaru (Jugoslavenska akademija III b. 25) iz godine 1566. – Zapisi u brevijaru (Sveučilišna knjižnica u Zagrebu SM. 32 F 2) iz godina 1529., 1535. i 1590.

35. *Lupoglav*. Sudski spisi iz godine 1528.
36. *Dolenja Vas*. Ulomak nadvratnika s datumom 1505., upisanim glagoljskim slovima, koji je preklesan i naknadno pretvoren u datum 1653. – Natpis iz godine 1551. na nadgrobnoj ploči u župnoj crkvi.
37. *Veprinac*. Sudski zapisnici iz godina 1515–1530. (Jugoslavenska akademija II. d. 44). – Veprinački statut (početak XVI. stoljeća) i sudski zapisnici iz godina 1500–1594. (Jugoslavenska akademija II d. 123). – Sudski zapisnici iz godina 1539–1689., pisani glagoljicom do godine 1660. (Jugoslavenska akademija II. c. 77., e1–e9). – Kupoprodajni ugovor iz godine 1534. Pop Mihovil, kapelan na Veprinci. – Kupoprodajni ugovor od 27. IV. 1594. Pop Martin Grizilić, notar. – Natpis na kanoničkoj kući iz godine 1545. – Natpis na gradskim vratima iz godine 1597.
38. *Bačva*. Natpis iz godine 1532., koji je izvorno bio na pročelju sada porušene crkve sv. Ivana. – Natpis iz godine 1581. na nadgrobnoj ploči popa Stipana Dekovića. U župnoj crkvi. – Natpis na nadvratniku kuće (kraj župne crkve). Kuća je pretvorena u staju.
39. *Sv. Ivan od Šterne*. Natpis s formulom ugovora na kamenoj ploči, upotrebjenoj sekundarno za ploču kamenog vrtnog stola.
40. *Tinjan*. Pop Vincenc Brnković, glagoljaš- notar. Oko godine 1546.
41. *Trviž*. Natpis iz godine 1553. na nadgrobnoj ploči u crkvi sv. Petra.
42. *Beram*. Zapis iz godine 1501. o uvezivanju liturgijskih glagoljskih knjiga. – Zapisi u misalu (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani 162a/2) iz godina 1502., 1555. i 1596. – Zapisi u brevijaru (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani 163a/2) iz godina 1501., 1504., 1508., 1523., 1540., 1596. i 1597.). – Zapisi u brevijaru (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani 161a/2) iz godina 1505., 1509., 1526., 1553., 1559., 1564., 1566., 1567., 1581., 1586., 1587., 1590., 1596. i 1599.). – Pop Mihovil Markučić, plovnik i pre Jure Glavanić kapelan, godine 1546.
43. *Pazin*. Glagoljski zapisi iz godine 1501., 1563. i 1585. na rukopisima. – Grafiti na zidnim slikarijama u prezbiteriju župne crkve.
44. *Lindar*. Natpis iz godine 1559. na pročelju crkve sv. Sebastijana i Fabijana. – Natpis iz godine 1588. na nadgrobnoj ploči u crkvi sv. Martina. – Matice krštenih iz godina 1591–1648.
45. *Pazinski Novaci*. Natpis iz godine 1508. na kamenom nadvratniku. (Prenesen u obližnje selo Čusi i ugrađen u staju V. Marečića).
46. *Previš*. Glagoljski natpis na kaležu, oko godine 1580. Spominje popa Ivana Bubića.
47. *Borut*. Natpis iz godine 1560. na pročelju crkve sv. Duha, kojim je datirana njena gradnja. – Zapis o smrti domina Antona Kurelića, plovana »u Boruti« godine 1563. (U Grebličevu Kvarezialu).
48. *Cerovlje*. Natpis iz godine 1588. na crkvi sv. Trojice, koji datira njenu obnovu i proširenje lade. – Natpis iz godine 1592. na kamenom stupu kraj župne crkve. Natpis iz godine 1594. na staroj župnoj kući.
49. *Gologorica*. Natpis iz godine 1549. na bazi kamenice za blagoslovljenu vodu u kapeli na groblju. – Natpis iz godine 1573. na zvonu. – Natpis na dijelovima kamenog okvira rake, koji su kao spolia ugrađeni u zid podruma u župnom stanu.
50. *Boljun*. Natpis na privatnoj kući iz godine 1556. – Natpis na vanjštini južnog zida prezbiterija župne crkve sv. Jurja, kojim je datirana njegova gradnja. Kvaderna bratovštine sv. Roka (1595–1663. godine). (Jugoslavenska akademija III. c. 3). – Matice krštenih, vjenčanih i krizmanih iz godina 1598–1656. (Jugoslavenska akademija III. c. 4). – Boljunska kronika. (Jugoslavenska akademija II. c. 77. b). – Zapisnici bratovštine sv. Nikole iz godina 1583–1623.
51. *Lovran*. Natpis iz godine 1595. na nadgrobnoj ploči popa Bekarića. – Glagoljski notari i kancelari: Marko Kremac, oko 1580., Anton Mavrić, oko 1580.
52. *Kraj*. Oporuka iz godine 1521.
53. *Mošćenička draga*. Natpis iz godine 1573. na kamenici za blagoslovljenu vodu na pročelju crkve sv. Petra.
54. *Mošćenice*. Natpis na ulomku kamena. – Kupoprodajni ugovor iz godine 1571. Notar, pop Brnaba. – Zapis u Zgombičevu zborniku iz godine 1582.
55. *Jesenovik*. Natpis iz godine 1507. na prozoru crkve sv. Kvirina.

56. *Kožljak*. Kronika i bilješke o poslovima gospoštije iz godina 1517–1593. (Na listovima dijaloga Grgura pape). – Natpis na nadgrobnoj ploči u crkvi sv. Jurja.

57. *Rovinjsko selo*. Natpis iz godine 1550. na nadvratniku kuće obitelji Ugrin.

58. *Svet Lovreč Pazenatički*. Spisi u župnom arhivu.

59. *Selina*. Natpis iz godine 1568. na kustodiji u crkvi sv. Lucije.

60. *Žminj*. Pop Levac Križanić, glagoljaš-notar. Prijepis Istarskog razvoda godine 1546.

61. *Brtečići*. Natpis iz godine 1594. na lopici crkve sv. Križa.

62. *Svet Ivanac*. Natpis župana Bartola Cvitića iz godine 1516.

63. *Pičan*. Natpis iz godine 1533. na zvonu.

64. *Šumber*. Natpis iz godine 1540. na pročelju crkve sv. Kvirina. Natpis iz godine 1551. – Natpis iz godine 1559. na starom crkvenom nadvratniku, sekundarno upotrebljenom za opločenje poda u lopici pred župnom crkvom.

65. *Kršan*. Natpis iz godine 1541. na zvonu.

66. *Plomin*. Natpis iz godine 1524. na prezbiteriju crkve sv. Jurja »Starog«, koji bilježi njegovu dogradnju.

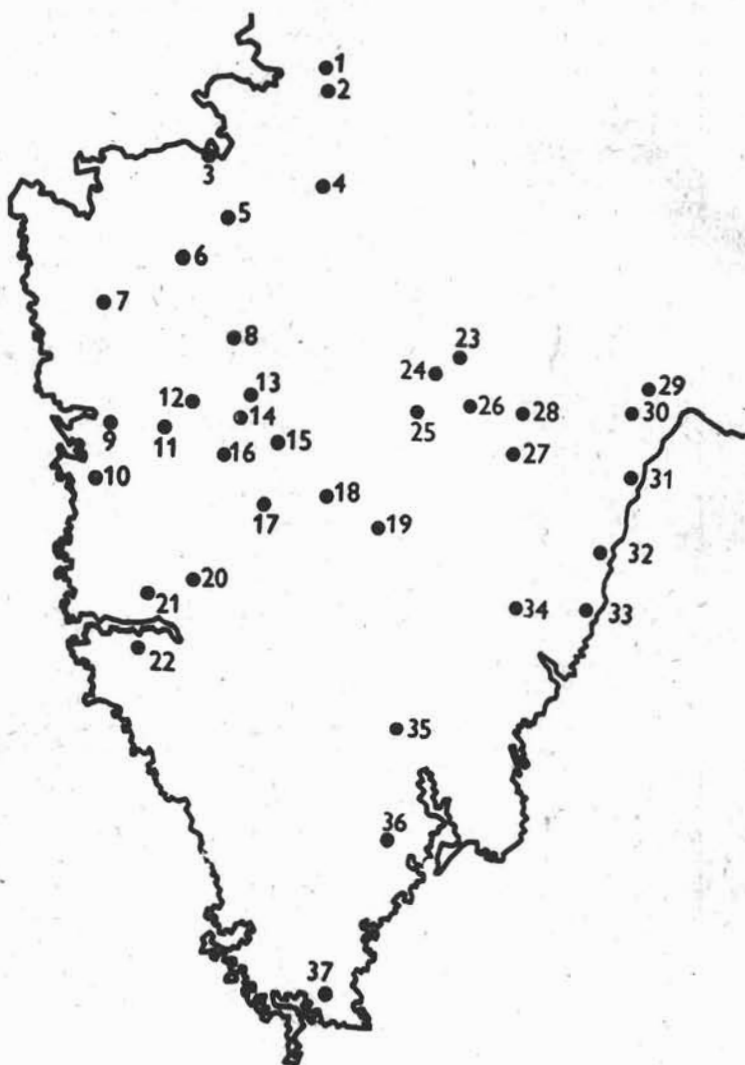
67. *Savičenta*. Spisi u župnom uredu.

68. *Barban*. Natpis na ulomku nadgrobne ploče, ugrađen u zid kuće kanonika Petra Stankovića. – Pop Jakov Križanić, glagoljaš-notar. Prijepis Istarskog razvoda godine 1502. – Inventar kaptolskog arhiva spominje glagoljsku knjigu, pisanu godine 1530. – Pop Jakov Filežić, kanonik barbanski, notar godine 1538. Između godina 1540. i 1600. živi u Barbanu pop Marko Filežić. Njegovi glagoljski grafiti nalaze se na zidnim slikarijama u crkvi sv. Antuna. – Pop Petar Balde, kanonik barbanski, notar godine 1542. – Oporuka popa Lovre Beloglavca, kanonika i župnika barbanskog, koji dne 9. III. 1542. ostavlja bratučedu Kuzmi svoj glagoljski misal. – Oporuka popa Ivana Klimnića, barbanskog kapelana, koji dne 25. II. 1546. ostavlja popu Ivanu Pribiliću glagoljski misal, manuskript na pergameni. – Oporuka popa Andrije Sapčića, barbanskog kapelana, koji dne 28. X. 1566. ostavlja bratu Vidu glagoljski misal. – Oporuka popa Petra Filkovića, kojom 20. IV. 1581. ostavlja nečaku, žaknu Petru Filkoviću, glagoljski misal i brevijar. – Oporuka iz godine 1590. Pop Ivan Rožanić. – Oporuka iz godine 1590. Pop Matij Tonković, kanonik barbanski. – Oporuka popa Petra Filkovića, koji dne 2. IV. 1599. ostavlja popu Petru Valerijanu glagoljsku knjigu »Korizmenjaka«. – Glagoljske isprave u notarskim knjigama barbanskim »Atti notari« 1540–1545 i 1545–1593.

69. *Vodnjan*. Glagoljski upisi u crkvenim maticama.

70. *Rakalj*. Oporuka iz godine 1551. – Pre Tomaš Grumić, plovnik rakaljski, piše godine 1592. citaciju pred kapetana.

71. *Cvek*. Natpis iz godine 1503. na seljačkoj kući.

1. *Boljunc*. Registar crkve sv. Ivana iz godina 1578–1610.

2. *Dolina*. Registar crkve sv. Marije na Peči iz godina 1605., 1606. i 1608. – Kvaderna bratovštine sv. Roka. Od godine 1603. do 1607. pisana glagoljicom. – Matice krštenih iz godine 1605–1617. Do godine 1610. pisane su glagoljicom. – Pop Jurinčić, glagoljaš-notar iz poč. XVII. stoljeća.

3. *Kopar*. Spisi franjevaca trećoredaca.

4. *Kubed*. Zapis iz godine 1630. u Fraščićevo psaltiru.

5. *Pomjan*. Natpis iz godine 1601. na nadgrobnoj ploči.

6. *Krkavče*. Matice krštenih i umrlih.

7. *Materada*. Natpis iz godine 166?., koji se nalazio na lopici pred crkvom. Matice krštenih, vjenčanih i umrlih iz godina 1650.-1655.

8. *Završje*, Natpis iz godine 1603. na nadgrobnoj ploči na groblju sv. Primusa i Felicijana.

9. *Tar i Vabriga*. Matice.

10. *Nova Vas* kod Poreča. Matice.

11. *Labinci*. Matice rođenih iz godina 1655-1662. (Jugoslavenska akademija 259.) - Matice rođenih iz godina 1630-1654. (Jugoslavenska akademija 360.) - Matice vjenčanih iz godina 1683-1690. (Jugoslavenska akademija 261)..

12. *Božje polje*. Spisi franjevac trećoredaca.

13. *Brkač*. - Natpis iz godine 1602. na fragmentu kamena, koji potječe iz stare crkve sv. Pankracija i koji je sada ugrađen u preslicu za zvona na novoj crkvi.

14. *Rakotole*. Matice iz godina 1660.-1695. Pop Frane Ostrogović.

15. *Karojba*. Porečki biskup Caldana (1667-1670) zabranjuje karojskom župniku Babanoviću da glagoljicom piše crkvene matice.

16. *Cerjon*. Natpis iz godine 1607. na nadgrobnoj ploči.

17. *Muntrilj*. Matice krštenih.

18. *Beram*. Zapisi iz godina 1612. i 1615. u misalu (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani 162a/2) i iz godina 1600., 1601. i 1613. u brevijaru (Sveučilišna biblioteka u Ljubljani 163a/2).

19. *Lindar*. Matice krštenih iz godina 1591-1648.

20. *Svet Lovreč Pazenatički*. Glagoljski inicijali na posudicama za sveta ulja.

21. *Gradina*. Zapisi na misalu.

22. *Rovinjsko selo*. Bilješke u župnim knjigama.

23. *Roč*. Zapisi iz godine 1612. u misalu (Nacionalna biblioteka u Beču, cod. slav. 4). - Kvaderna crkve sv. Bartola iz godina 1523-1627.

24. *Brul*. Natpis iz godine 1686. na nadvratniku crkve sv. Lucije, koji datira njenu gradnju.

25. *Draguč*. Natpis iz početka XVII. stoljeća na zaglavnom kamenu nekadašnjeg portala na kući br. 11. - Matice krštenih iz godina 1579.-1685., vjenčanih iz 1584.-1722. i popis krizmanih iz godine 1659. (Jugoslavenska akademija VIII, 139a). Do godine 1650. pisane glagoljicom. - Notarski protokol popa Andreja Matkovića iz godina 1595.-1639. (Državni arhiv na Rijeci). - Grafiti na zidnim slikarijama u crkvi sv. Elizeja i u crkvi sv. Roka.

26. *Hum*. Natpis iz godine 1609. na pročelju, župne crkve, koji datira njenu gradnju.

27. *Boljun*. Kvaderna bratovštine sv. Roka iz godina 1595.-1663., pisana glagoljicom do godine 1657. (Jugoslavenska akademija III. c. 3.) - Matice krštenih, vjenčanih i krizmanih iz godina 1598.-1656., glagoljicom pisane do godine 1626. (Jugoslavenska akademija III. c. 4.). - Registar bratovštine sv. Teta iz godina 1612.-1658. (Jugoslavenska akademija II. c. a1 i a2). - Matice vjenčanih iz godina 1640.-1666. (Jugoslavenska akademija I. d. 93.). Glagoljicom pisane do godine 1659. - Boljunska kronika, pisana glagoljicom do godine 1623. (Jugoslavenska akademija II. c. 77. b.). - Natpis iz godine 1641. na vanjštini zida svetišta, kojim je datirana obnova župne crkve. - Natpis iz godine 1645. na zvoniku, kojim je datirana njegova gradnja.

28. *Dolenja Vas*. Natpis iz godine 1630., uklesan na živoj stijeni. Datum 1653., upisan glagoljskim slovima - kao ispravak ranije uklesanog datuma 1505. - na ulomku nadvratnika.

29. *Rukavac*. Natpis iz godine 1600.

30. *Veprinac*. Sudski zapisnici iz godina 1539.-1689., do godine 1660. pisani glagoljicom. (Jugoslavenska akademija II. c. 77 e1-e9). Sudski zapisnici iz godine 1618. (Jugoslavenska akademija IV. c. 40). - Sudski zapisnici iz godina 1618.-1619. (Jugoslavenska akademija II. d. 121). - Sudski zapisnici iz godine 1649. (Jugoslavenska akademija IV. b. 43). - Sudski zapisnici iz godina 1651.-1653. (Jugoslavenska akademija II. d. 122). Sudski zapisnici iz godina 1684.-1772., dijelom pisani glagoljicom. - Isprava o diobi zemlje. - Sudski zapisnici iz godine 1671. (Nacionalna biblioteka u Beču). - Notarske isprave iz

godina 1625., 1627., 1629., 1638., 1641. i 1653. (Župni arhiv u Veprincu). – Notari-glago-
ljaši: pop Petar Pačalat 1609.–1629., pop Petar Martinačić oko 1641., pop Ivan Tancabel
1638.–1653., Juraj Martinačić oko 1688.

31. *Lovran*. Kvaderna kapitula lovranskog. Do godine 1666. pisana glagoljicom. – Matice
krštenih.

32. *Mošćenice*. Notarska knjiga popa Petra Lazarića iz godina 1621.–1644. (Jugoslaven-
ska akademija II. c. 77 d). Zapisi u Žgombićevu zborniku iz godine 1661. Pop Šimun
Derenčin.

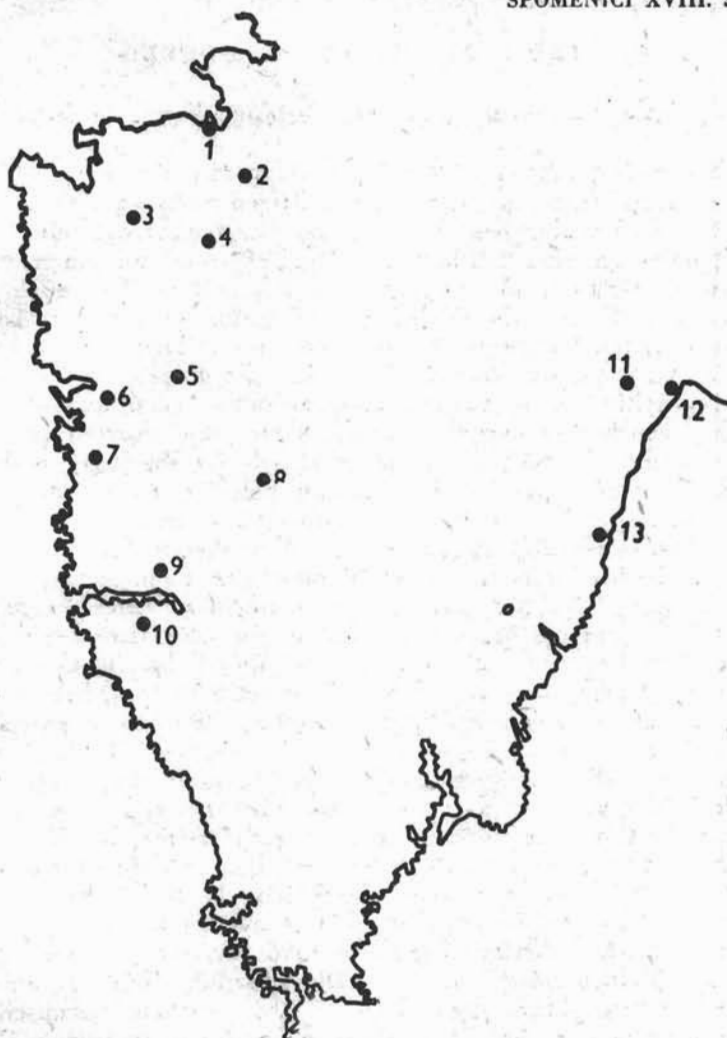
33. *Brseč*. Natpis iz godine 1607. na nadvratniku staje. – Natpis iz godine 1608. u
kaštelu. – Natpis iz godine 1631. na crkvi sv. Jelene. – Natpis iz godine 1644.

34. *Kršan*. Natpisi na posudicama za sveta ulja.

35. *Barban*. Inventar župne crkve bilježi godine 1640. četiri glagoljske rukopisne knjige
(«quattro libri Illiri grandi di carta pergamena»). – Oporuka popa Zvana Šintića, koji
30. VII. 1673. ostavlja kleriku Stjepanu Koliću glagoljski misal.

36. *Krnica*. Natpis iz godine 1607. na nadvratniku kuće obitelji Buršić.

37. *Medulin*. Matice iz godina 1650.–1677. Pop Anton Bogdanić.

1. *Kopar*. Spisi i isprave trećoredaca glagoljaša iz godine 1750., 1754. i 1768. - Oficij fra Domenika Zeca iz godine 1752. (Jugoslavenska akademija III, a 13).
2. *Marezige*. Upisi u maticama iz godine 1774.
3. *Kaštel*. Matice. Upisi glagoljicom do godine 1738.
4. *Brda*. Matice iz godina 1731-1751.
5. *Božje polje*. Isprave iz godina 1717.-1792.
6. *Tar i Vabriga*. Potpisi popa Ivana Jurjevića (1707) i popa Šime Kovača (1714).
7. *Nova Vas kod Poreča*. Upisi u maticama.
8. *Muntrilj*. Matice krštenih.
9. *Gradina*. Upisi u maticama krštenih. - Marginalije na misalu.
10. *Rovinjsko selo*. Bilješke u župnim knjigama.
11. *Veprinac*. Isprava o diobi zemlje.
12. *Volosko*. Natpis iz godine 1711. na oltaru sv. Ane.
13. *Mošćenice*. Natpis iz godine 1771. na zvoniku.

Zusammenfassung

BRUCHSTÜCK AUS GRDOSELO

Beitrag zur Kulturgeographie des Glagolismus in Istrien

Da sich der Verfasser in dieser Abhandlung mit der Geographie des glagolitischen Schrifttums in Istrien beschäftigen will, so werden nur jene istrianischen Denkmäler bearbeitet, deren Entstehungsort oder deren Anwendungsgebiet an eine bestimmte Zeitperiode und an einen bestimmten Ort der istrianischen Halbinsel gebunden ist, und es wird auch Rücksicht genommen auf die aus den Quellen festgestellte persönliche Anwesenheit eines glagolitischen Pop, eines Žakan, eines Notars oder eines Schreibers als Träger des glagolitischen Schrifttums. Diese Ergebnisse, die für die historische Geographie des istrianischen Glagolismus bedeutungsvoll sind, sind auf den Karten Nr. I–V dargestellt. Auf Grund dieser Karten kann man sich ein anschauliches Bild über die geographische Ausbreitung und über die Intensität der Produktion des glagolitischen Schrifttums sin Istrien im Laufe der Jahrhunderte gewinnen. In seinen Grundzügen tritt uns dieses Bild vom XV. Jahrh. aufwärts klar zu Tage; für den früheren Zeitraum aber ist es weniger verlässlich, weil in dieser Vorzeit der Fond genau lokalisierter Denkmäler gering ist (im Ganzen 10 Denkmäler, siehe Verzeichnis auf Seite 192–193), und die historischen Daten über den istrianischen Glagolismus in diesem Zeitraume gänzlich fehlen. Die Mehrzahl dieser frühesten Denkmäler sind Fragmente von codices. Theoretisch ist es auch möglich, dass sie auch in anderen kroatischen, glagolitischen Ortschaften entstanden und erst nachträglich nach Istrien gebracht worden sind, wo sie die Forscher des XIX. und XX. Jahrh. aufgefunden haben. Darunter sind im Ganzen zwei Denkmäler, für die wir zuverlässig feststellen können, dass sie in einer bestimmten Zeit in einer istrianischen Ortschaft oder für die Bedürfnisse einer istrianischen Ortschaft entstanden sind. Das sind die Plominer Inschrift (Inschrift auf dem steinernen Relief der Kirche des St. Georg »des Alten« in Plomin an der östlichen istrianischen Küste) und das Brevier des Vid Omišljanin, welches dieser Schreiber im Jahre 1396 für den Gebrauch des Klerus in Roč zu schreiben begonnen hatte. Die Plominer Inschrift indessen, mit Rücksicht auf ihre peripherische Lage an der östlichen istrianischen Küste, könnte man auch dem Fonde der Denkmäler der glagolitischen Region des Quarner-Bassins hinzuzählen, wogegen das Brevier aus Roč mit dem Datum seiner Entstehung bis auf die äusserste Grenze dieser Vorzeit hinaufreicht.

Diese Umstände verleihen der Inschrift aus Grdoselo eine besondere Stelle. Es handelt sich um ein Fragment einer Steininschrift, das aus einer von den drei Kirchen (wahrscheinlich aus der Kirche der hl. Anna) stammt, welche sich in der alten ausgestorbenen Ansiedlung, nebst der mittelalterlichen Burg, in der Nähe des heutigen Dorfes Grdoselo (6 km nördlich von Pazin) in Mittelistriem befunden hatten. Auf Grund der paleographischen Analyse reiht der Autor das Bruchstück aus Grdoselo chronologisch in den Zeitraum ein, der nach den Wiener Blättern (Fragmenta Vindobonensia) und der Bašćaner Tafel und vor dem Bruchstück der hl. Tecla liegt, d. i. in

Slika 1. Grdoselski ulomak

den Zeitraum, der der zweiten Hälfte des XII. Jahrh. entspricht. Damit wird das Bestehen der Glagolica in Mittel Istrien in der zweiten Hälfte des XII. Jahrh. nachgewiesen.

Diese Inschrift zeigt im Allgemeinen die charakteristischen Merkmale der alten kroatischen Graphie auf. In ihr ist der Prozess der Entwicklung der eckigen Schriftzeichen weit vorgeschritten. Auf Grund von Merkmalen allgemeiner Gleichartigkeit und insbesondere auf Grund einer Reihe paleographischer Spezialitäten stellt der Autor ihre Verwandtschaft mit den ältesten glagolitischen Denkmälern im Quarner (mit der Inschrift aus Krk, mit der Bašćaner Tafel, mit der Valuner Tafel) fest und zieht die Schlussfolgerung, dass um die Linie Quarner-Plomin-Grdoselo sich tatsächlich eine einzige quarnerisch-istriatische glagolitische Region ausbreitete, wo diese ältesten Denkmäler aus einer und derselben Quelle Leben und Wachstum schöpften.

Auf istriatischem Boden umfasst dieses Gebiet des Früh-Glagolismus des XI.-XIV. Jahrh. das Gelände, das sich von der liburnischen Küste über das Učka-Massiv bis zum zentralen Teile der Halbinsel erstreckt. Das ist jenes gebirgige Gebiet, auf das sich die Angaben Konstantin Porphyrogennets über das politische Territorium des frühmittelalterlichen kroatischen Staates beziehen und in dem sich die ältesten kroatischen Toponimen der istriatischen Siedlungen und die ältesten Formen der kroatischen Verwaltungsbefugnisse vorfinden, d. i. das Gebiet der ältesten kroatischen Einwanderung.

In dieses Gebiet, wo auch in den späteren Jahrhunderten der istriatische Glagolismus in vollster Blüte und in grösster Kontinuität lebte und wo die ältesten glagolitischen Denkmäler auf istriatischem Boden aufgefunden wurden, in dieses Gebiet versetzt der Autor auch den Ursprung und den ältesten territorialen Kern des istriatischen Glagolismus.

Aus den begrifflichen Elementen des fragmentaren Textes des Bruchstückes aus Grdoselo folgert der Autor, dass sich die Inschrift auf ein Vorhaben bezüglich eines zwei Heiligen geweihten Altars bezog und im Zusammenhange mit diesem Vorhaben werden die Namen eines gewissen Golob aus Tinjan und eines gewissen Pankratius erwähnt.